

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ*

Zoo/bioetičko i Nikola Visković¹

Sažetak

Članak se bavi pitanjem zoetičkog, kao onom sržnom paradigmom u odnosu čovjek – životinja koja bi barem u 21. stoljeću trebala prevladati nad antropocentričnom. Autorica na temelju kritičko-animalističkih i drugih diskursa u analizi međuvrskih i viševrskih odnosa u društveno-kulturnom i političkom prostoru dokazuje da Nikola Visković znanstveno prednjači na području kulturne zoologije/animalistike u regiji. Pritom raspravlja o temeljnim konceptima koji joj se čine najvažnijima u tzv. životinjskom obratu i obratu k nespecijesizmu, koje je opsežno obradio i Visković, a to su ono etičko, životinjska prava i sukob interesa. Autorica razmišlja o različitim načinima poboljšanja života i prava životinja, sve do abolicionizma koji daje mogućnost da životinje ne budu više vlasništvo te da dobiju personalna prava, te zaključuje da sve to danas još uvijek onemogućava ekonomski interes čovjeka.

Ključne riječi

zoo/bioetičko, Nikola Visković, prava životinja, kulturna zoologija, kritička animalistika, abolicionizam

Viševrsnost svijeta

U svome djelu *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*² Donna Haraway naglašava da živimo u viševrskom svijetu i da moramo biti svjesni genocida, biocida, pa i »vrsticida«, te da zato autopoetika više nije dovoljna, nego umjesto nje nastupa »simpoetika«, ukratko, povezivanje vrsta. Daniel Elstein³ misli da je vrsta društveno konstruirana kategorija, a ne prirodna danost. Čini se da je iz te konstrukcije proizašla velika zabluda o

---

* Znanstvena savjetnica u Etnomuzikološkom institutu Znanstvenoistraživačkog centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti (ZRC SAZU) te redovna profesorica folkloristike na Poslijediplomskoj školi ZRC SAZU. E-mail adresa: Marjetka.Golez-Kaucic@zrc-sazu.si.

¹ Ovaj rad sufinancirala je Javna agencija za istraživačku djelatnost Republike Slovenije iz državnoga proračuna programom Folkloristične i etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture (P6-0111) i Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2019-04-5621 (Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse).

² Donna Haraway, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, Durham 2016., str. 15. Dostupno na: <http://universitywithoutconditions.ac.nz/wp-content/uploads/2016/11/ch2-haraway-staying-with-trouble.pdf> (pristup: 22. 9. 2018.).

³ Daniel Elstein, *The Social Construction of Species and the Moral Indefensibility of Specieism* (završni rad), Haverford College, Haverford 2003., str. 19–21. Dostupno na: <https://pdfs.semanticscholar.org/4840/7cc502d8bbd88750f2a4cd9ab74bcf5733bb.pdf> (pristup: 22. 9. 2017.).

hijerarhizaciji vrsta. Da takva piramidalna struktura poretka može pasti, vidimo prvenstveno u životinjskom svijetu kad se vrste sretnu među sobom. Da živimo u svijetu u kojem je *anthropos* samo jedna od vrsta bio je svjestan još Nikola Visković, koji je u svojem iznimnom djelu *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*⁴ utro put zooetičkoj misli, gdje u međuvrstoj analizi spaja sve vrste humanističkih vidika te je svjestan viševrstnosti svijeta i posebnih odnosa između čovjeka i životinje.

Visković proučavanju pristupa multidisciplinarno, uključuje spoznaje iz različitih humanističkih i prirodnih znanosti. Neporecivo je da je njegov utjecaj u regiji izniman s obzirom na to da je spomenuto djelo (uz knjigu *Stablo i čovjek*⁵) postalo referentno djelo. Upravo je glede pitanja životinja postavio velik broj postulata koji i danas vrijede ili pak otvaraju mogućnosti za njihovu nadogradnju. Posebno je važno da za njega životinja nije samo prirodno biće, već i kulturno, kako u kontaktu s čovjekom tako i unutar samih životinjskih vrsta.⁶ Njegova teza da je došlo vrijeme da napustimo antropocentrično gledanje na prirodu, a da na njegovo mjesto stupi »sinteza o ulogama animalnog u kulturnoj historiji«,⁷ što pokazuje da je prešao iz tzv. prirodne zoologije u »kulturnu zoologiju«,⁸ koja bi trebala pokazati da upravo ta neprestana »invazija« životinja, kako u simboličkom tako i u fizičkom pogledu, u čovjekov svijet zahtijeva naš odaziv na njihove potrebe i interese.⁹ Životinje i biljke moramo prvo upoznati, staviti ih u središte našega vidika. Zato se Visković i prihvatio pregleda svih kulturnih rasprostranjenosti koje ukazuju na tijesne i raznovrsne poveznice između čovjeka i životinje. Životinje su, prema mišljenju nekih folklorista, dio kulturne tradicije¹⁰ i odnosi koje je čovjek prema njima razvio su utilitaristički, odnosno ekonomski, simbolički, znanstveni, empatični, ekološki, etički. To je podjela koju je ustanovio Nikola Visković.¹¹

⁴ Nikola Visković, *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*, Književni krug, Split 1996. Usp. također: Nikola Visković, *Kulturna zoologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009.

⁵ Nikola Visković, *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2001.

⁶ Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 14.

⁷ Ibid., str. 10.

⁸ Ibid., str. 11.

⁹ Iako je u središtu ove rasprave životinja, Visković, po analogiji iz knjige *Životinja i čovjek*, u knjizi *Stablo i čovjek* (u poglavlju »Biologija i moral: antropocentrična i biocentrična etika«, str. 727–732) govori i o antropocentričnoj i biocentričnoj etici, gdje upozorava na kulturnu, ekološku i društvenu funkciju drveća te smatra da bi čovjek morao apsolutno poštovati svaki život, biljni, životinjski i ljudski, kao imanentnu vrijednost, umjesto da se ponaša prema biljkama i životinjama kao »homo destructor« i utilitarno.

¹⁰ Usp. Roy Willis (ur.), *Signifying Animals. Human Meaning in the Natural World*, Routledge, New York 1990.

¹¹ Usp. N. Visković, *Kulturna zoologija*, str. 11–13.

Njegovo razmišljanje proteže se od jezika, podsvijesti, šala, imaginacija, koje »govore za čovjeka i govore čovjeku, koji se promatra u tim ogledalima«,¹² do svih fizičkih odnosa koji pak govore o čovjeku kao onom koji se prema životinjama ponaša kao prema stvarima, te upozorava na holokaust modernog vremena, na biocid koji je nastao u industrijskom društvu. Naglašava da prema modelima raznovrsnih znanosti o čovjeku nastaju zoopsihologija, zooarheologija, zoosociologija, zoogeografija i zooetnografija,¹³ novi smjerovi koji u središte istraživanja postavljaju životinju, a ne čovjeka. Možda bismo tome mogli dodati relativno nov izraz »viševersna etnografija«, izraz koji upotrebljavaju Stefan Helmreich i Eben Kirksey kada ustanovljuju da ne postoji više linija razdvajanja među ljudima i životinjama, da se radi o nekoj vrsti fluidnog spajanja životinjskog i ljudskog,¹⁴ te raspravu postavljaju antropološki, a ne kritičko-animalistički. Međutim, upravo ta viševersnost može postati utopijska istina.¹⁵ Na hrvatskom i slovenskom prostoru se i na temelju Viskovićevih spoznaja uspostavila zoofolkloristika, kao i ekokultura koja istraživanjima životinja pridružuje istraživanja biljaka i prirode u kulturnoj okolini.¹⁶

Nikola Visković u poglavljima knjige *Životinja i čovjek* ulazi u sva područja čovjekova života koja se tiču ljudskih odnosa sa životinjama. Odnosi su kako pozitivni tako i negativni te Visković putem njihova razmatranja upozorava na sve što je danas poznato o međuvrsnim odnosima: biološka podjela životinjskih vrsta, antropomorfizam i zoomorfizam, umjetnost i životinje, fi-

¹² N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 14. Visković ovdje citira R. Pujola i G. Carbonea.

¹³ Usp. *ibid.*, str. 15.

¹⁴ Usp. Eben Kirksey, Stefan Helmreich (ur.), »The Emergence of Multispecies Ethnography«, specijalni broj časopisa *Cultural Anthropology* 25 (2010) 4, str. 545–576. Dostupno na: <https://culanth.org/fieldsights/277-the-emergence-of-multispecies-ethnography> (pristup: 12. 8. 2017.).

¹⁵ Na *YouTubeu* je objavljen jedan prilog u kojem se viševersnost očituje u harmoniji, a ne u nasilju, agresiji ili natjecateljstvu (<https://www.youtube.com/watch?v=nEDVzjtjAk>): u San Franciscu živi beskućnik uz kojega su pas, mačka i štakor, te su povezani u viševersnosti na način koji Tomaž Grušovnik naziva »nadvrskom gostoljubivošću«. Usp. Tomaž Grušovnik, *Etika živali. O čezvrstni gostoljubnosti*, Univerzitetna založba Annales, Koper 2016., gdje je na naslovnici knjige navedeni primjer iz San Francisca.

¹⁶ Usp. Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.), *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2007.; Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš (ur.), *Književna životinja: kulturni bestijarij II*, Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012.; Marjetka Golež Kaučič, »'A Bunny Is a Beautiful Thing' or Animals as Machines (!?): The Perception of the Animal World in Slovenian Folk Songs«, *Traditiones* 42 (2013) 1, str. 71–88; Marjetka Golež Kaučič, »Zoofolkloristics: First Insights Towards the New Discipline«, *Narodna umjetnost* 52 (2015) 1, str. 7–30; Marjetka Golež Kaučič, »Ontološki obrat v folkloristici in/ali zoo/ekofolkloristika«, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57 (2017) 3–4, str. 38–42. Na doktorskom studiju Poslijediplomske škole Znanstvenoistraživačkog centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti (ZRC SAZU) studenti mogu izabrati predmet »Ekokultura – životinje i priroda u folkloru, literaturi i kulturi«.

lozofija, religija, jezik, etologija, sociobiologija, razum, te psi, mačke, konji i insekti, što naziva životinjama u kulturi. U drugom dijelu posvećuje se patnji životinja, koju je prije svega prouzročio čovjek: lov, domestikacija, zmija, slon, medvjed, ptice, zoološki vrtovi, industrija patnje, borbe životinja, životinjske farme i kućni ljubimci. I u trećem dijelu, koji je naslovio »Zaštita životinja«, pokazuje razliku između antropocentrične i biocentrične etike, piše o vlasništvu, o pitanju žena, o konceptu duše, o vegetarijanstvu, o pravima životinja, o sukobu interesa, o nejednakoj pravnoj zaštiti životinja od Amerike do Hrvatske, kao i o međunarodnoj pravnoj zaštiti životinja, nacionalnim parkovima i rezervatima. Pri tom nam se uistinu otkriva viševrsnost svijeta.¹⁷ A knjiga je još uvijek poziv:

»... stručnjacima iz raznih disciplina – zoolozima, etolozima, filozofima, psiholozima, historičarima, sociolozima, kulturolozima, teolozima, pravnicima i dr., da se zainteresiraju za ovu zapostavljenu temu. Nadamo se ujedno da će knjiga ne samo zabaviti nego i utjecati na promjenu shvaćanja vrijednosti i položaja životinja – pa onda i na promjenu ponašanja prema našim sustvorenjima koja zaslužuju poštovanje i zaštitu.«¹⁸

Ekonomska, kulturološka, ekološka i etička istina

Čovjek je uvijek upotrebljavao životinje, ali takve ravnodušnosti i takvog ne-ljudskoga nasilja nad životinjama kakvi vladaju danas u prošlosti nije bilo. Visković upozorava na četiri istine: ekološku, ekonomsku, kulturološku i etičku. *Ekološka* je ona koja govori o tome da bez harmonije svih bića u prirodi ni čovjeka više neće biti, što je i *ekonomska* istina. *Kulturološka* je istina da modernom čovjeku životinja više nije potrebna u simboličkom smislu, nego samo za hranu. Tvrdi da je čovjekova ukorijenjenost u prirodu i animalno jasna te se pita kakav bi svijet bio bez ptica, leptira, medvjeda, vukova, konja, krava i svih drugih bića. Nakon toga govori još i o *etičkoj* istini jer nikada u povijesti zemlje nije bilo toliko mučenih, ubijenih i istrijebljenih životinja kao u moderno doba. Visković piše i o *etičkom obratu*,¹⁹ kada se čovjek počinje zaštitnički odnositi prema životinjama; no taj se obrat većinom događa preka-

¹⁷ Godine 2012. autor ponovno upozorava na to da je znanje o životinjama još uvijek biološko, ne etološko, a još manje znamo što životinje osjećaju ili misle. Usp. Nikola Visković, »Začenja se nasilje narave. Tega se ne zavedamo, ker prihaja počasi«, *Mladina* 14. 9. 2012., str. 5.

¹⁸ N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 19.

¹⁹ Suzana Marjanić smatra da je Nikola Visković prvi »zooetičar«. Usp. Suzana Marjanić, »Zoo-Ethical Implications of Contemporary Performance Arts: Tajči Čekada's She-boar and Trans-hare Meet Mary Britton Clouse's Human-chicken Unison«, *Americana – E-journal of American Studies in Hungary* 13 (2017) 2. Dostupno na: <http://americanajournal.hu/vol13no2/marjanic> (pristup: 22. 9. 2018.).

sno za sve one vrste koje su već nestale zbog čovjekova bezobzirnog djelovanja.²⁰ Govori i o *altruističnoj* zaštiti životinja »kao vrijednosti za sebe«,²¹ što je možda već prijelaz od bioetike, koja joj pripada, prema kritičkoj animalistici. Prema Tayloru bi iz vidika biocentrične ravnopravnosti svi organizmi, bez obzira na vrstu, imali jednu unutarnju vrijednost i pravo da budu tretirani s poštovanjem.²² Poštovanje prema životinjama kao bićima u moralnoj zajednici zagovarao je i Peter Singer,²³ koji je kasnije odnos prema životinjama temeljio na tzv. utilitarizmu.²⁴ I Paola Cavalieri²⁵ i Friderik Klampfer²⁶ stoje na stajalištu da neke životinjske vrste opravdano imaju veću moralnu zaštitu od drugih. Godine 2012. je i Visković u intervjuu za *Mladinu* rekao da životinje treba uzeti u obzir kao vrstu, ne kao individue. Visković je inače kritičan prema antropocentrizmu i političkom usmjerenju današnjega svijeta, jer prema njemu oni

»... sadrže sudbonosnu pretpostavku da smo mi ljudi neovisni o prirodnoj okolini, ali je možemo slobodno iskorištavati i uništavati. Liberalan čovjek je dakle, praktično, bez moralnih obzira prema prirodi, za njega je ona sredstvo bogaćenja i ugone.«²⁷

Nadalje misli da životinje nisu subjekti, ali da bismo ih trebali zamisliti kao subjekte. I zato bi npr. divlje životinje morale imati pravo na zdravstvenu zaštitu.²⁸ Naglašava i pravo na slobodu, što ruši ideologiju zooloških vrtova i farmi. S time sam sebi proturječi jer sloboda prejudicira subjekt, što onda niječe *konflikt interesa*, pa slobode nema jer se moramo prehranjivati mesom. Stoji pak na stajalištu da svaka životinja ili biljka ima pravo na postojanje, ali se, nažalost, prema njima ponašamo genocidno, što znači da naš interes prevladava nad njihovim i da im prava priznajemo samo onda kad od njih imamo

²⁰ Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 17–18.

²¹ Ibid., str. 19.

²² Usp. Paul Taylor, *Respect for Nature. A Theory of Environmental Ethics*, Princeton University Press, Princeton 1986.; James Rachels, *Can Ethics Provide Answers?*, Rowman & Littlefield, Lanham – Boulder 1997.; Gary L. Francione, Anna E. Charlton, *Vivisection and Dissection in the Classroom. A Guide to Conscientious Objection*, American Anti-Vivisection Society, Jenkintown 1992.

²³ Usp. Peter Singer, *Animal Liberation*, Random House, New York 1975.

²⁴ Usp. Peter Singer, *Praktična etika*, Krtina, Ljubljana 2008.

²⁵ Usp. Paola Cavalieri, *Živalsko vprašanje. Za razširitev človekovih pravic*, Krtina, Ljubljana 2006.

²⁶ Friderik Klampfer u knjizi *Cena življenja* (Krtina, Ljubljana 2010.) smatra »da čovjeka smrt više boli nego kravu« (str. 256). To se čini antropocentričnim gledanjem na ne-ljudske životinje jer takvo što ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Još uvijek ne znamo kako smrt doživljava krava, ali zasigurno znamo da ima interes prema životu jer se grčevito bori za život u klaonici.

²⁷ N. Visković, »Začjenja se nasilje narave«, str. 2.

²⁸ Usp. ibid., str. 5–6.

neku korist. Onda zaključuje da bi svatko tko ubije žabu ili kornjaču morao biti osuđen jer postoje zakoni o zaštiti pojedinačnih životinja, posebno ptica. A i tu postoji rasizam ili diskriminacija u odnosu na vrste jer ljudi drže papagaja u krletki, a ni sve ptice nisu zaštićene.²⁹ Govori, dakle, o speciesizmu koji je, naravno, utemeljen na čovjekovoj percepciji pojedinih životinjskih vrsta, o čemu pišu Richard Ryder, Joan Dunayer i Melanie Joy.³⁰ Potonja ustanovljuje da karnističko društvo utvrđuje diskriminaciju i među životinjskim vrstama jer psima daje neka prava, dok svinjama i kravama, koje su hrana ili odjeća, ta ista prava negira. I to je tzv. *ekonomska istina*. Zato ona još uvijek prevladava, a predmet je lucidnog istraživanja Garyja Francionea, koji misli da su životinje još uvijek vlasništvo i da je to osnovni problem pri uspostavi njihove slobode i interesa. Zato misli da »dokle god životinje budu vlasništvo, interesi vlasnika bit će veći od njihovih interesa«.³¹

Zooetička prava životinja i sukob interesa

Slovenski pjesnik i mislilac Jure Detela zapisao je:

»U etici koja ostaje samo pod svodom empirije ne može biti nikakve etike. U etici koja ostaje samo pod svodom empirijskoga potpuno je konsekvantan, primjerice, i ovakav zakon: Ne smijemo ubijati trogodišnju djecu mučenjima koja traju više od tri dana i tri noći. Osim ako... (Zakon neka čitatelj u svojoj fantaziji dopuni s bilo čim empirijskim: jer dogoditi se može svašta, o svašta...)«³²

Takva utilitaristička etika značajna je za naš odnos prema životinjama jer mislimo da je dovoljno da životinja nije podvrgnuta nepotrebnom trpljenju te da je manje mučimo (što je vrlo slikovito opisao Francione koji je smatrao da je rob, ako mu smanjimo udarce bičem s deset na pet, još uvijek izložen trpljenju i još je uvijek rob). I ako životinjama omogućimo bivanje na slobodnom, na kraju će biti usmrćene, što znači da je etika kojoj smo svjedoci samo

²⁹ Usp. *ibid.*, str. 6.

³⁰ Richard D. Ryder, *Animal Revolution. Changing Attitudes Towards Speciesism*, Bloomsbury Academic, London – New York 2000.; Joan Dunayer, *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*, Institut za etnologiju i folkloristiku – Dvostruka duga, Zagreb – Čakovec 2009.; Melanie Joy, *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows. An Introduction to Carnism*, Conari Press, San Francisco 2010.

³¹ Gary L. Francione, »Animal Welfare and the Moral Value of Nonhuman Animals«, u: Erika Andersson Cederholm, Amelie Björck, Kristina Jennbert, Ann-Sofie Lönnngren (ur.), *Exploiting the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Pufendorf Institute, Lund 2014., str. 57–74, ovdje str. 69. Dostupno na: <http://portal.research.lu.se/portal/files/5611166/7370438.pdf> (pristup: 12. 9. 2018.).

³² Jure Detela, »Ekologija, ekonomija preživetja in živalske pravice«, *Nova revija* 7 (1988) br. 77, str. 1473–1484 (1743).

tzv. *omeđena etika*, ne i *cjelovita*.³³ Na kušnji je, dakle, naša zooetika, naša moralna odgovornost prema životinjama i njihovo pravo da budu ravnopravni članovi moralne zajednice. Ne bi smjela biti predmet svakodnevne empirije, ne bi se smjela prilagođavati ovakvim i onakvim interesima te bi morala biti imperativ koji će na koncu rezultirati pravno obaveznim životinjskim pravima, što bi poboljšalo zakonodavnu situaciju ne-ljudskih životinja.³⁴ Visković ustanovljuje da zooetika,³⁵ životinjska prava i njihova pravna zaštita ulaze u čovjekove interese koji su u antropocentričnom svijetu još uvijek iznad životinjskih, naravno, ako životinjama interese uopće priznamo. Širenje etike i sama briga čovjeka za životinje i ravnopravnost njihovih interesa, te s time povezana pravna zaštita, koja bi bila ozakonjena, možda bi stali na kraj ubijanju životinja, omogućili njihovo oslobođenje i okončali tretiranje životinja kao objekata, vlasništva ili nižih bića u prevladavajućoj antropocentričnoj etici. Što je uopće zooetično, je li to naš odnos prema životinjama koji se temelji na spoznaji da smo prema njima moralno odgovorni i da su ujedno životinje i moralna bića? Za početak, priznajemo im da imaju i među sobom moralne odnose i kulturne obrasce.³⁶ Visković misli da upravo etologija³⁷ istražuje mogućnost kulturnih obrazaca i kod životinja, a ne samo kod čovjeka. Misli da životinje imaju svoju kulturu, a ujedno su i dio čovjekove kulture, o čemu je pisao i Tim Ingold u knjizi *The Perception of the Environment*.³⁸ Upravo to što ne smatramo životinje bićima koja osjećaju i misle te imaju svoju vlastitu kulturu ono je što prouzročuje tretiranje životinja kao predmeta i ne-bića, što je odraz različitih vjerskih i filozofskih doktrina koje još i danas onemogućuju viđenje i doživljavanje životinja kao bića s vlastitim interesima. Zato Visković naglašava:

»Ignoriranje psihičkih osobina životinja i njihova stradanja u razvijenim civilizacijama posljedica su interesa čovjeka da ih na svaki način iskorištava i da pri tome ne

³³ O tome govori francuski dokumentarni film *Imaju li životinje prava?* koji je prikazan na RTV Slovenija (2. program) 2. 10. 2018. Dostupno na: <https://www.zed.fr/en/tv/distribution/catalogue/programme/do-animals-have-rights> (pristup: 3. 10. 2018.).

³⁴ Usp. Ragnhild Sollund, »A Comment to Gary Francione: Animal Rights versus Animal as Property and Nature«, u: Erika Andersson Cederholm, Amelie Björck, Kristina Jennbert, Ann-Sofie Lönngren (ur.), *Exploring the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Pufendorf Institute, Lund 2014., str. 75–87. Dostupno na: <http://portal.research.lu.se/portal/files/5611166/7370438.pdf> (pristup: 22. 9. 2018.).

³⁵ Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 454–460.

³⁶ Grušovnik govori o slaboj i jakoj vrsti etike životinja. Usp. T. Grušovnik, *Etika živali*, str. 21–33.

³⁷ Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 165–170.

³⁸ Tim Ingold, *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, Routledge, London – New York 2000.

prizna i ne poštuje njihove sposobnosti i blagostanje. Doktrine što podcjenjuju životinje, kao bića neosjetljiva, bez svijesti, bez pameti i nedostojna poštovanja i zaštite, uglavnom su racionalizacije ili opravdavanja svođenja životinja na puka sredstva ljudskih potreba i interesa. No i kao takve, razumije se, doktrine pridonose ignoriranju, zlostavljanju i nepoštovanju života.«³⁹

Ili, kako kaže Francione, »osjećanje je nužno da bismo uopće mogli reći da životinje imaju interese«.⁴⁰ Naravno da su životinje bića koja osjećaju, koja imaju interes ostati živa, koja hoće i žele ostati živa. Ali kako znamo da znaju da su živi? Na to odgovara Donald Griffin, kognitivni etnolog koji kaže:

»Ako životinja svjesno shvaća kako trčati, penjati se ili loviti druge životinje, mora biti svjesna tko to radi. A ako je životinja svjesna svog vlastitog tijela, teško je zaključiti da ne bi prepoznala da to sve radi sama.«⁴¹

Ako životinja trpi, svakako prepoznaje tko trpi i zato želi to izbjeći. I to radi svako biće koje osjeća. Upravo tu nastupaju obje kategorije, zoetika i pravo, sa zaključkom da svako biće koje osjeća pripada moralnoj zajednici i da bi svako biće koje osjeća, bez obzira na to kojoj vrsti pripada, moralo imati pravo s obzirom na to da ima interese. Prema Viskoviću, upravo kod problema prehrane ulazimo u područje sukoba interesa jer su neke životinje (ponajprije stoka) još uvijek hrana, unatoč tome što su bića koja osjećaju. Zato je tu sukob interesa specifičan i tog sukoba ne bi bilo kad bismo priznali da su životinje bića koja osjećaju, a bića koja osjećaju ne jedu se. Kad govori o vegetarijanstvu (ne veganstvu) Visković postavlja pitanje je li vegetarijanstvo uistinu ne-speciesistično. Misli da je to psihološki, ekonomski i politički nemoguće.⁴² Navodi autora Tommasa Campanellu koji pita: ako smo radikalni u apsolutnoj obrani života, kako je moguće izbjeći apsolutnu obranu biljnoga života,⁴³ jer se može smatrati da i biljke osjećaju i strah i bol.⁴⁴ Ali Visković potom navodi Petera Singera⁴⁵ koji je mislio da se ovdje radi samo o opravdanju daljnjeg jedenja životinjskog mesa. To je problematizirao i Jure Detela:

»Čovjek može učiniti malo za to da bi pred životinjama ublažio svoju temeljnu krivnju ubijanja. Ali ljudi mogu biti biljojedi upravo zato što je biljojedstvo tako sitan

³⁹ N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 157.

⁴⁰ G. L. Francione, »Animal Welfare and the Moral Value of Nonhuman Animals«, str. 67.

⁴¹ Donald R. Griffin, *Animal Minds. Beyond Cognition to Consciousness*, University of Chicago Press, Chicago 2001., str. 274.

⁴² Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 423.

⁴³ Usp. *ibid.*, str. 424, gdje se upućuje na: Tommaso Campanella, *Grad sunca*, Kultura, Beograd 1964., str. 39.

⁴⁴ Peter Tompkins, Christopher Bird, *Tajni život biljaka*, Prosvjeta, Zagreb 1988.

⁴⁵ Peter Singer, *La libération animale*, Grasset, Paris 1993., str. 352–353.

doprinos ublažavanju temeljne krivnje ubijanja da bi mi se činilo licemjerno životinjama uskratiti taj poklon.«⁴⁶

U toj se raspravi bavi pitanjem vegetarijanstva naspram praktičnog morala i kaže:

»Većini moral zabranjuje ubijanje ljudi, ali ne i ubijanje životinja. Konsenzus da linija razdvajanja između zaštićenih i nezaštićenih bića teče među ljudima i životinjama zasigurno je vrlo rasprostranjen. Prevladavajući odnosi društvenih moći zapravo nisu odani ni moralnom konsenzusu o zabrani ubijanja ljudi: u svim je državama u situacijama ratnog stanja smrtna kazna dopuštena i sve se države naoružavaju.«⁴⁷

Detela odgovara i na čest argument koji koriste mesojedi: i biljke osjećaju. Čini mu se da taj argument proizlazi iz osjećaja krivnje i loše savjesti:

»Značajka vegetarijanaca nije da jedu bilje – to rade i mesojedi – nego da ne jedu meso: dakle, žele u ime zakona nenasilja zaštititi šire općinstvo kakvo su mesojedi.«⁴⁸

Već 1977. godine zapisuje u *Problemima*:

»Poznajem još jedan prigovor na to razlikovanje životinja i biljaka: encefalogramska mjerenja elektromagnetskih valova koje odašilju biljke kažu da biljke promjenom elektromagnetskih valova reagiraju na nadolazeću destrukciju. Taj argument preduhitruje sadašnju povijesnu situaciju. Prvo, encefalogram zasad govori samo to da biljke osjećaju destrukciju koja im se približava, ali ne pokazuje kako stoje biljke s tim osjećanjem i kakav je odnos biljaka prema smrti.«⁴⁹

Jednako smatra i kritički animalist i pravnik te zagovornik prava životinja, Gary Francione, koji u djelu *Introduction to Animal Rights*⁵⁰ odgovara na konstantna defenzivna pitanja onih koji jedu meso, iako ne prečesto: nemaju li i biljke prava jer su živa bića? Francione smatra da nitko uistinu ne može misliti da su biljke bića koja osjećaju. Ako bih netko pojeo svu rajčicu ovoga svijeta ili vašeg psa, ta dva slučaja ne bi bila istovjetna. Biljke nemaju centralni živčani sustav, ni druge naznake sposobnosti osjećanja. Biljke nemaju interese, životinje ih imaju. Konrad Lorenz je svakome kome je naprosto jednako isjeći živog psa i živu salatu savjetovao da se ubije.⁵¹

---

⁴⁶ J. Detela, »Ekologija, ekonomija preživetja in živalske pravice«, str. 1476.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Jure Detela, »Poezija znanega liberalca«, *Problemi. Literatura* 16 (1977) 3–4, br. 170–171, str. 523.

⁵⁰ Gary L. Francione, *Introduction to Animal Rights. Your Child or the Dog?*, Temple University Press, Philadelphia 2000., str. 180.

⁵¹ Usp. Konrad Lorenz, *On Agression*, Methuen & Co., London 1966., str. 195; navedeno prema: Andrew Linzey, *Animal Theology*, University of Illinois Press, Chicago 1996., str. 74.

Visković se ipak počeo zauzimati za drveće kojem je čak htio dati individualna prava (npr. svetom drveću), dok bi životinjama podijelio samo prava vrste.⁵² Upravo je osjet boli ono što čovjeka snažno povezuje sa životinjama. Detela piše da su krikovi ustrijeljenih zečeva i jelena te plač ubijenih tuljana iznenađujuće slični čovjekovu kriku i čovjekovu plaču.⁵³ Nadalje govori da je »tvrđnja da je divokoza koja trga i ubija gorska bilja jednako okrutna kao i lovac koji je ubije skoro nevjerojatna u svojoj fanatičnoj odlučnosti da u ime neke poopćavajuće misli niječe bilo kakvo razmatranje osjećaja koji formiraju specifične doživljaje«. ⁵⁴ Visković smatra da »domaće životinje korištene za prehranu«⁵⁵ imaju samo ograničena prava i to da ne budu mučene, da ne budu genetički manipulirane, ali kokoš nema pravo na život jer ćemo je na kraju zaklati i ispeći. Kod konja je drugačije jer polako dobivaju pravo na individualan život.⁵⁶ Visković dakle 2012. godine smatra da životinja nema pravo na individualan život (osim možda konja), nego pravo da ne bude podvrgnuta genocidu kao vrsta. I tu Visković pokazuje da se svejedno radi o sukobu interesa između čovjeka i životinje, gdje čovjekov interes ulazi u sukob sa životinjskim i čovjek svoj interes uspostavlja silom. Jer životinja nije osoba, samo je pripadnik vrste, nema jednaka prava kao ljudska osoba. S time se ne bi složili antropolog Tim Ingold, kritički animalisti i filozofi Steven Best i Gary Francione te filozof Gary Steiner i još neki. Ingold tvrdi da su životinje osobe koje su čovjeku onto-

⁵² Usp. N. Visković, »Začjenja se nasilje narave«, str. 7. Usp. također: Zmago Šmitek, »Ko so rastline govorile. Poti slovenskih razlagalnih legend«, *Sodobnost* 77 (2013) 11, str. 1577–1589, ovdje str. 1577, gdje autor govori o tome »da je u slovenskim narodnim predodžbama sve do najnovijeg doba vrijedilo da su drveća živa bića koja su u davna vremena, na početku svijeta, znala govoriti«. Svakako bismo se mogli složiti s Viskovićevim zalaganjem za prava biljaka, posebno drveća (usp. Peter Wohlleben, *Skrivno življenje dreves*, Založba Narava, Kranj 2016.), jer kod biljaka s plodovima, kao što su jabuka, rajčica i dr., mogli bismo reći da biljci time što joj oduzimaš plod i još nešto ostaviš za daljnje razmnožavanje ne uzrokuješ patnju, dok patnju životinja neposredno prepoznajemo i vidimo. Ako bismo uvažavali osobni identitet biljaka i životinja, na temelju priznavanja da imaju dušu, percepcija prirode bi se u potpunosti promijenila, a time i naš odnos prema njoj, koji bi iz pljačke prešao u poštovanje živoga.

⁵³ Usp. J. Detela, »Poezija znanega liberalca«, str. 523.

⁵⁴ J. Detela, »Ekologija, ekonomija preživetja in živalske pravice«, str. 1477. Ako bi se dalo živjeti samo od prane, bilo bi svakako vrijedno poduprijeti i prava biljaka, čime bismo izbjegli diskriminaciju ne-životinjskih vrsta. Usp. Mira Omerzel Mirit, *Življenje brez hrane in večnost duhovnih sporočil*, Primus, Brežice 2011.

⁵⁵ Ako bismo pronašli nadomjestak za meso, a kasnije i za biljke, onda tog konflikta ne bi bilo. To bi bio istinu pravi »životinjski obrat« (možda to možemo nazvati i »ontološkim obratom«), i to ne samo u znanstvenom i filozofskom diskursu, nego i u stvarnom životu. Posljednjih godina u Nizozemskoj i u Kaliforniji pokušavaju uzgojiti umjetno meso iz matičnih stanica životinja. Usp. video »The Meat of the Future«, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=u468xY1T8fw>; usp. također: »Umetno meso«, dostupno na: <https://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/umetno-meso-ndash-na-pragu-nove-revolucije.html> (pristup: 2. 10. 2018.).

⁵⁶ Usp. N. Visković, »Začjenja se nasilje narave«, str. 6.

loški ekvivalentne jer kao organizmi-osobe participiraju u životnom procesu.⁵⁷ A pitanje sukoba interesa među ljudima i životinjama tematizira Gary Steiner pitanjem zašto bi njegovi interesi bili važniji od interesa njegova mačka Pindara te uspoređuje vlastite interese s interesima Winstona Churchilla. Steiner problematizira Churchillove interese koji su (smatra se) važniji od njegovih te se na koncu pita »ali zašto?«. ⁵⁸ Bitna je njegova spoznaja:

»Potpuno je jasno da kozmička pravda zahtijeva univerzalno veganstvo, odbacivanje konzumacije bilo kakvog životinjskog produkta.«⁵⁹

Gary Francione, kritički animalist i zagovornik abolicionizma, naglasio je da temeljna prava ljudskih i ne-ljudskih životinja tretiramo drugačije. I to je prema njemu speciesizam.⁶⁰ Zato moramo temeljne slobode, koje sada barem formalno uživa čovjek, prenijeti i na životinje. Ne postoji istraživač koji bi smatrao da postoji racionalni argument za to da samo ljudi zaslužuju fundamentalnu slobodu. Gary Francione odbacuje etičku pravednost upotrebe životinja ako s njom postupamo sa suosjećanjem; smatra da je potrebno smjesta prestati s iskorištavanjem životinja i s upotrebom njihovih dijelova.⁶¹

Sklonost drugom i prelazak u kritičku animalistiku?

Gary Steiner⁶² uspostavlja i tzv. diskurs srodnosti sa životinjama (*kinship*) te problematizira uvrštavanje životinja u moralnu zajednicu samo na osnovi njihovih kognitivnih ili verbalnih sposobnosti. A što ako bi životinje govorile ljudskim jezikom? Bi li se naša percepcija značajnije promijenila? O tome razmišlja Michał Piekarski koji se pita što bi se dogodilo kad bi patka koju lovac namjerava ustrijeliti progovorila i zaderala se »da je ne ustrijeli jer je upravo takva kakav je i on«. Tada bi vjerojatno reakcija bila potpuno drugačija. Kaže da je »životinja otuđeni Drugi« koji ne može biti uključen u našu »racionalnu etiku govorećih bića«. ⁶³ Prema Judith Butler uvijek će

---

⁵⁷ Usp. Tim Ingold (ur.), *What is an Animal?*, Routledge, London – New York 1994., str. XXIV.

⁵⁸ Gary Steiner, *Animals and the Moral Community. Mental Life, Moral Status, and Kinship*, Columbia University Press, New York 2008., str. 110.

⁵⁹ Ibid., 163.

⁶⁰ Usp. Gary L. Francione, *Animals as Persons. Essays on the Abolition of Animal Exploitation*, Columbia University Press, New York 2008., str. 129–147; G. L. Francione, »Animal Welfare and the Moral Value of Nonhuman Animals«, str. 64.

⁶¹ Usp. G. L. Francione, *Introduction to Animal Rights*, str. 165.

⁶² Usp. G. Steiner, *Animals and the Moral Community*.

⁶³ Michał Piekarski, »The Problem of the Question about Animal Ethics: Discussion with Mark, Coeckelbergh and David Gunkel«, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 29 (2016) 4, str. 705–715, ovdje str. 712.

postojati subjekt koji neće biti potpuno pravi subjekt i životi koji neće biti shvaćeni kao potpuno pravi životi.⁶⁴ A to znači da je neka ozakonjena i normalna društvena prihvaćenost ono što određuje hoće li npr. tamnoputi biti tretirani kao manje vrijedne osobe, a životinje samo kao objekti. No problem je u ograničenoj komunikaciji jer životinju ne shvaćamo u njezinoj cjelovitoj i kognitivnoj dimenziji, niti je uopće poznajemo, a rijetko kad je i istražujemo. Ako je pak i istražujemo, možemo li uistinu biti sigurni da zaista nešto misli, shvaća i želi ili je to samo odraz naših antropomorfnih aplikacija na životinje? No je li zaista potrebno razumjeti sve što životinje misle i žele – ta ne razumijemo ni čovjeka ako sam ne progovori! Možda je dovoljno već da stvorimo empatiju i simpatiju prema životinji; to bi nas možda potaknulo da joj se približimo na osjetilno-osjećajnoj razini, a ne na razumskoj ili verbalnoj razini. To bi možda moglo biti dovoljno da shvatimo da životinje nisu više bića iz drugih svjetova⁶⁵ ili izvanzemaljska bića, već naši rođaci i bića kojima trebamo pristupati s poštovanjem i razumijevanjem, a ne nasilno ili dominantno. Mogu li u tome pripomoći kritičke animalističke studije koje već napuštaju kulturnu animalistiku ili samo ustrajan i opsežan aktivizam? Wendy Wheeler i Linda Williams⁶⁶ misle da kritičke animalističke studije razvijaju samostalne terenske i metodološke koncepte i diskurse.⁶⁷ Kritička animalistika postala je transformativni projekt koji uspostavlja mogućnost subjektivizacije životinja i svladavanje strukturnih hijerarhija u odnosu čovjek/životinja. Prema Stevenu Bestu, ne smijemo samo pisati i govoriti, moramo i djelovati.⁶⁸ Taj *životinjski obrat* mora, dakle, i u akademskoj sferi prouzročiti akciju, a ne samo jezični diskurs. O tome razmišljaju i Atsuko Matsuoka i John Sorenson koji govore o

⁶⁴ Usp. Judith Butler, *Frames of War. When is Life Grievable?*, Verso, London 2009.

⁶⁵ O tom konceptu da su životinje bića iz drugih svjetova raspravlja Branislava Vičar koja se bavi pitanjem zašto podjelu između životinjstva i ljudstva uklanjamo samo kod životinja koje su nam slične, a ostale diskriminiramo. Sličnost među ljudima i životinjama ne može biti ono što omogućava inferiornost statusa životinja u ljudskoj zajednici. Usp. Branislava Vičar, »Animals as Being from Other Worlds: Deconstructing Animality/Humanity in the Poetry of Jure Detela and Miklavž Komelj«, u: Marjetka Golež Kaučič (ur.), *What to Do with Folklore? New Perspectives on Folklore Research*, Wissenschaftlicher Verlag Trier, Trier 2017., str. 101–112, ovdje str. 106–107.

⁶⁶ Usp. Wendy Wheeler, Linda Williams, »The Animals Turn«, *New Formations* (2012) br. 76, str. 5–7, ovdje str. 6.

⁶⁷ Usp. Nik Taylor, Richard Twine, »Introduction. Locating the 'Critical' in Critical Animal Studies«, u: Nik Taylor, Richard Twine (ur.), *The Rise of Critical Animal Studies. From the Margins to the Centre*, Routledge, London – New York 2014., str. 1–15.

⁶⁸ Usp. Steven Best, »The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education«, *Journal for Critical Animal Studies* 7 (2009) 1, str. 9–52. Dostupno na: <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2012/09/JCAS-VII-Issue-1-2009.pdf#page=9> (pristup: 3. 8. 2018.).

međuvrsoj socijalnoj pravednosti.⁶⁹ To možemo postići tako da se oslonimo na veganstvo kao na etički model i prihvatimo abolicionistički i nenasilan način borbe za životinje, što predstavlja Francione, ili da kao Best izvodimo akcije oslobađanja i otpora dominantnom sistemu iskorištavanja životinja, što ovaj naziva »veganskom društvenom revolucijom« koja proizlazi iz građanskog neposlušnosti. Best smatra da živimo u doba životinjskog holokausta u kojem se vodi borba za Planet i životinje te da je veganstvo jedini nenasilni način življenja, ali da je nažalost na margini društva, društva u kojem je nasilje nad životinjama i prirodom zapravo ozakonjeno i legalno. Zato je građanski neposlušnost jedina mogućnost; moramo pružiti otpor i nikako ne smijemo imati razumijevanja za počinitelje, nego samo za žrtve. Za Besta epistemološki iskorak u odnos u kojem je više poštovanja prema životinjama i životinjskom svijetu, a u koji se ne miješamo, uopće više nije odgovarajući korak. Štoviše, trebali bismo se miješati u život životinje koja je zatočena u laboratoriju, na farmi ili negdje drugdje te bismo trebali djelovati. Samo tako ćemo moći »temeljito transformirati naš odnos prema životinjama«.⁷⁰

Steven Best i drugi misle da je nužno aktivno se uključiti u očuvanje prirodnog okoliša, u zaustavljanje holokausta nad životinjama; potrebna je kritika kapitalističkog sistema koji podupire eksploataciju životinja⁷¹ te je potrebna uspostava abolicionizma.⁷² Visković je, prema našem mišljenju, na rubu kulturne animalistike i sa svojim aktivizmom ulazi i u kritičku animalistiku, ali postupno i koracima koji će možda omogućiti da se i s misaonim polugama, kakve on nudi u svojim djelima, oprezno otvara put rješavanju životinjskog pitanja.

⁶⁹ Usp. Atsuko Matsuoka, John Sorenson, *Critical Animal Studies. Towards Trans-species Social Justice*, Rowman & Littlefield, London – New York 2018.

⁷⁰ Helena Pedersen, »Knowledge Production in the 'Animal Turn': Multiplying the Image of Thought, Empathy and Justice«, u: Erika Andersson Cederholm, Amelie Björck, Kristina Jennbert, Ann-Sofie Lönnngren (ur.), *Exploring the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Pufendorf Institute, Lund 2014., str. 13–18, ovdje str. 17. Usp. također: Françoise Wemelsfelder, »Lives of Quiet Desperation«, u: Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler (ur.), *The Animal Ethics Reader*, Routledge, London 2003., str. 199–200; Sarah Salih, »Vegans on the Verge of a Nervous Breakdown«, u: Nik Taylor, Richard Twine (ur.), *The Rise of Critical Animal Studies. From the Margins to the Centre*, Routledge, London – New York 2014., str. 52–68.

⁷¹ Usp. Richard Tapper, »Animality, Humanity, Morality, Society«, u: Tim Ingold (ur.), *What is an Animal?*, Routledge, London – New York 1994., str. 47–60; James Serpell, *In the Company of Animals*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.; Branislava Vičar, »Si kdaj videl svobodnega konja: filozofski kontekst animalistične etike v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja«, u: *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2013., str. 35–45; S. Best, »The Rise of Critical Animal Studies«.

⁷² Usp. G. L. Francione, *Animals as Persons*.

Implementacija Viskovićevih spoznaja ili pravna istina

Viskovićeva bio/zoetika je u 2018. godini imala utjecaj na znanost i na pravne odluke u Sloveniji, što možemo ilustrirati konkretnim primjerom pravne zaštite životinja u konfliktu s ljudskim vjerskim pravima. Životinje su u stvarnom svijetu *objekti prava*, a ne *subjekti prava* kao što su ljudi. Životinje se, dakle, ne priznaju – kako u Hrvatskoj, tako i u Sloveniji⁷³ – kao »bića koja osjećaju«, nego su još uvijek stvari; njihova su prava uređena samo Zakonom o zaštiti životinja, dakako, iz ljudske perspektive, te su ograničene pravne sigurnosti. Upravo je to razlog zašto je postupanje sa životinjama kao sa stvarima još uvijek prisutno na svim razinama ljudskog života jer se, u pravnom smislu, radi samo o zaštiti životinja od mučenja i nepotrebne patnje, a ne o zaštiti njihovih interesa.

U knjizi *Životinja i čovjek* Visković govori i o tome da je htio u Ustav Republike Hrvatske iz 1990. godine unijeti formulaciju o posebnoj skrbi Republike Hrvatske za »biljni i životinjski svijet« (čl. 52. Ustava). Prijedlog je izazvao otpor u Ustavnoj komisiji koja je njegovu formulaciju odbila, ali je kasnije, nakon konzultacije s »visokim autoritetom«, ta sintagma ipak uključena u dotični članak Ustava.⁷⁴ Ako bi se radilo o zaštiti interesa životinja, ne bi smjelo biti više nijednog ubojstva životinja jer bi interesi životinja bili ravnopravni interesima ljudi prema životu. Ali svugdje u Europi radi se o zaštiti životinja samo u ograničenom opsegu i prije svega o zaštiti od nepotrebne patnje. Na to ukazuje i ustavna odredba slovenskog Ustavnog suda koji je presudio da nisu kršena vjerska prava slovenskoj muslimanskoj zajednici koja je dovela u pitanje drugi stavak 25. članka Zakona o zaštiti životinja u tom smislu da taj članak nije u skladu s Ustavom. Slovenska muslimanska zajednica željela je da se i u Sloveniji izvodi obredno klanje života bez njihova omamljivanja. Odluka je glasila:

»Zakon o zaštiti životinja na općeobvezujući način, unutarne konzistentno i vjerski neutralno uvodi visoka mjerila zaštite životinja. Sporna odluka ne zabranjuje samo islamsko obredno klanje, nego i sva klanja neomamljenih životinja. (...) Od ključnog značenja za odvagivanje koristi osporene odluke i težine osporene odluke jest činjenica da zabrana obrednog klanja neomamljenih životinja štiti životinje od nanošenja patnje koju je moguće spriječiti. S tim drugim stavkom 25. članka Zakona o zaštiti životinja štiti se ključna moralna zapovijed u našem kulturnom prostoru i ujedno

⁷³ U Sloveniji su životinje od 5. 3. 2020. određene kao živa bića, ali samo na papiru. Usp. »Živali so opredeljene kot čuteča živa bitja in ne več kot stvari«, *Gov.si*, 5. 3. 2020. Dostupno na: <https://www.gov.si/novice/2020-03-05-zivali-so-opredeljene-kot-cuteca-ziva-bitja-in-ne-vec-kot-stvari/> (pristup 5. 10. 2020.).

⁷⁴ Usp. N. Visković, *Životinja i čovjek*, str. 492.

ne zadire prekomjerno u vjersku slobodu. Posljedice osporavanja odluke za vjersku slobodu su, naime, ograničene.«⁷⁵

Kad su potom bila objavljena još i izdvojena mišljenja, saznalo se da se ustavni sudac Marijan Pavčnik u svojem izdvojenom mišljenju nadovezao upravo na knjigu pravnika Nikole Viskovića *Životinja i čovjek* »jer ljudsko dostojanstvo zahtijeva da moramo koliko je moguće štiti i dobrobit životinja«. ⁷⁶ To je antropocentrično gledište jer proizlazi iz stajališta ljudskog dostojanstva, ali se između redaka može iščitati skrivena činjenica da je čovjek taksonomski i životinja te da time štiti i u čovjeka odjeveno životinjsko biće. Štiti se, dakle, životinju pred patnjom, ne pred smrću, što je jasno naznačila druga ustavna sutkinja Špelca Mežnar⁷⁷ koja je upozorila na ostale sporne prakse čovjekova postupanja sa životinjama kao što su uzgoj pilića, postupanje s kravama muzarama⁷⁸ (povezane s prisilnim razmnožavanjem, hranjenjem, ograničenošću), gdje je pojam dobrobiti ironija ili paradoks: prije klanja životinje omamiti da ne bi patile, a oduzima im se život. Dakle, u pravnim je krugovima prevladala utilitaristička misao Jeremyja Benthama,⁷⁹ a ne Francionijeva misao da životinje imaju interes prema životu i da ne smiju biti vlasništvo, nego su slobodna bića.⁸⁰ Danas je tzv. cjelovita etika rezervirana samo za čovjeka,

⁷⁵ *Uradni list RS*, br. 38/13 (službeni pročišćeni tekst), čl. 25., st. 2.; U-I-140/14, 25. 4. 2018. Dostupno na: <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US31391> (pristup: 3. 8. 2018.).

⁷⁶ Pavčnik navodi Viskovića u napomeni 2: »O životinjama kao veoma važnima vrednotama vidi N. Visković, *Životinja i čovjek*, Književni krug, Split 1996. Usp. također: S. Stucki, *Grundrechte für Tiere*, Nomos, Baden-Baden 2016., str. 395 i dalje.« U-I-140/14-22, 14. 5. 2018.

⁷⁷ Ona u petoj točki navodi: »Naša odluka bavi se (samo) specifičnim trenutkom u životu životinje: njenim krajem, s klanjem u klaonici. Tamo razlika u dobrobiti nema (više). Govoriti o životinjskoj dobrobiti prilikom klanja u klaonici zapravo je ironično, skoro paradoksalno. Ali besmisleno opet nije. Ako životinja mora na klanje, njena je dobrobit barem malo veća ako pri klanju (zbog omamljenosti) manje trpi.« U-I-140/14-22, 14. 5. 2018.

⁷⁸ Usp. Tobias Linné, »Grazing the Green Fields of Social Media«, u: Erika Andersson Cederholm, Amelie Björck, Kristina Jennbert, Ann-Sofie Lönngrén (ur.), *Exploring the Animal Turn. Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Pufendorf Institute, Lund 2014., str. 19–32.

⁷⁹ Jeremy Bentham, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789.), poglavlje CVII, odjeljak 1.

⁸⁰ Usp. G. L. Francione, *Animals as Persons*; G. L. Francione, »Animal Welfare and the Moral Value of Nonhuman Animals«. Još je 2004. godine u Sloveniji bila pokrenuta inicijativa Društva za oslobodjenje životinja za dopunu 72. članka Ustava Republike Slovenije, koji u 4. stavku toga članka određuje da zaštitu životinja od mučenja uređuje zakon. Inicijativa se temeljila na 45. članku Ustava Republike Slovenije i glasila je: »Inicijator predlaže da se 72. članak Ustava Republike Slovenije dopuni sljedećim tekstom: 'Svaka životinja ima pravo na život, primjeren svojoj vrsti. To pravo može se oduzeti ili ograničiti samo u nužnim slučajevima iz razloga javnog interesa i prema postupku i uvjetima koje određuje zakon. Prava životinja štiti pravobranitelj koji može u njihovo ime podnositi na sudove ili druge organe tužbe ili koristiti druga pravna sredstva, a to može učiniti i svaka druga zainteresirana osoba ako pravobranitelj u određenom roku ne upotrijebi pravna sredstva za zaštitu prava životinja. Zakon uređuje prava i obaveze pravobranitelja.« Dostupno na: <http://objave-mediji>.

ne i za životinje. Zooetika je više filozofski nego pravni temelj, što znači da će se etika morati proširiti i na zooetiku koja bi morala dobiti pravno obvezujuću zakonsku podlogu. Pravnik i zagovornik životinjskih prava Steven Wise napisao je knjigu o »nevidljivome čovjeku« koji se zvao James Somerset i bio je rob 1771. godine u Londonu. Nije bio doslovno nevidljiv, nego je bio pravno nevidljiv. Bio je vlasništvo. Pravni sistem u SAD-u je tri stoljeća omogućavao da se ljudska bića mogu pravno formalno prodati, uzgajati i distribuirati kao životinje. Danas je takvo vlasništvo nad životinjama prisutno u cijelom svijetu i životinje nemaju tzv. slobode, što znači da nemaju autonomiju, odnosno samoodlučivanje, jer su stvari, a stvari se ne ponašaju autonomno dok se osobe ponašaju autonomno.⁸¹ Upravo je to temelj na kojem je nastala oštra podjela između životinje i čovjeka.⁸² Wise je do danas uložio mnogo sudskih tužbi vezanih za prava životinja u SAD-u. On piše:

»Argument za temeljna zakonska prava stoke: 'Pri jamčenju slobode robovima, brianemo o slobodi slobodnih', rekao je Abraham Lincoln u svojoj poruci godine 1862. Kongresu Sjedinjenih Američkih Država. Nakon višestoljetne borbe jasno je da ljudi možda nisu zakonito zarobljeni i ne smiju biti mučeni, bez obzira na to koliko je njihovo zarobljavanje ili mučenje korisno za druge. Danas praktično nijedan pravnik ili moralni filozof ne niječe činjenicu da racionalni argumenti podupiru tvrdnju da sva bića, i ne samo ljudska, moraju imati temeljne slobode. Međutim, većina temeljnih sloboda uskraćena je svim ne-ljudskim životinjama. To ne uzrokuje samo tešku nepravdu za te žrtve, nego i naglašava arbitrarnu misao da temeljne slobode pripadaju samo ljudima.«⁸³

Wise tvrdi da isključivo *ekonomski interes* onemogućuje slobodu i autonomiju životinjama.⁸⁴ A ako je taj interes bio pobijeđen u procesu ukidanja robovlasništva, može biti pobijeđen i u iskorištavanju životinja. Zooetička

began.si/uncategorized/pobuda-za-dopolnitev-72-clena-ustave-republike-slovenije (pristup: 12. 9. 2018.).

⁸¹ U Torontu je u studenom 2016. održano suđenje Slovenki Aniti Krajnc koja je bila optužena za povredu tuđe stvari jer je davala vodu svinjama na putu u klaonicu. Njen je branitelj na sudu svinje odredio kao osobe, a ne stvari. Da je sudac pristao na tu tezu, bio bi to veliki presedan za sve sljedeće tužbe takve vrste. (Usp. Maja Prijatelj Videmšek, »Če ljubite svoje otroke, postanite vegani«, *Delo* 30. 11. 2016., str. 16.) Nažalost, sudac nije prihvatio tu tezu, svinje su za njega vlasništvo, ali optužena nije bila osuđena zbog iskazivanja suosjećanja (usp. <https://www.cbc.ca/news/canada/hamilton/pig-trial-verdict-1.4098046>; pristup: 2. 9. 2018.).

⁸² Usp. Steven M. Wise, »The Basic Rights of Some Non-Human Animals Under the Common Law«, *Australian Law Reform Commission – Reform Journal* 91 (2008) 3. Dostupno na: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/ALRCRefJl/2007/3.html> (pristup: 11. 4. 2017.).

⁸³ Ibid., str. 134–135.

⁸⁴ Usp. Steven M. Wise, »An Argument for the Basic Legal Rights of Farmed Animals«, *Michigan Law Review First Impressions* 106 (2008) br. 133, str. 133–137, ovdje str. 137. Dostupno na: https://repository.law.umich.edu/mlr_fi/vol106/iss1/4 (pristup: 12. 4. 2017.). Usp. također: Donna Harraway, *When Species Meet*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2008., str. 18.

istina može zajedno s pravnom podlogom pobijediti ekonomsku istinu, ali samo onda kad životinje više ne budu *vlasništvo*, nego *osobe*. Danas je to možda utopija, a jednom će biti i realnost. Bioetičar i pravnik Nikola Visković racionalni je utopist koji vjeruje u promjenu, iako zooetiku gradi stupnjevito⁸⁵ i ne okreće glavu pred nasiljem nad životinjama i biljkama.⁸⁶

Zaključak

Visković je kao veliki polihistor i erudit, a ne samo kao pravnik, mogao sâm pročitati i analizirati povijest međuvrskih odnosa u čovječjoj i životinjskoj kulturi (kao i u biljnoj), raspoznati suvremenost u tim odnosima, položaj životinja u kulturi i njihovo ponašanje, ugroženost životinjskih vrsta i životinja u pogledu etike i njihove pravne zaštite. Iako još nije upotrijebio izraz »životinjski obrat«, upravo je tome postavio znanstvene i ontološke temelje. Nedvojbeno je utjecaj njegova rada na istraživače zooetike i zoopoetike, kulturne animaliste, kritičke animaliste, filozofe, etnologe, zoofolkloriste, antropologe i druge izniman, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Sloveniji i drugdje. I ne radi se samo o znanstvenim spoznajama, nego se radi i o »praktičnoj zoo/bioetici« koja može promijeniti ili poboljšati zakone o čuvanju i pravima životinja, a time posredno smanjivati njihovu patnju ili čak spašavati njihove živote. A upravo je ovo posljednje najvažnije.

Prevela sa slovenskoga
Mirjam Despinić

---

⁸⁵ Usp. T. Grušovnik, *Etika živali*, str. 99–106.

⁸⁶ Usp. razmišljanja Iana Hackinga i njegovu teoriju skretanja pogleda s patnje životinja ili »deflection« u: Stanley Cavell, Cora Diamond, John McDowell, Ian Hacking, Cary Wolfe, *Philosophy & Animal Life*, Columbia University Press, New York 2008., str. 146.

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ
Zoo/Bioethics and Nikola Visković

Abstract

The article deals with the question of the zoetic as the core paradigm in the relationship between man and animal, which at least in the 21st century should have prevailed over the anthropocentric view. On the basis of critical animal studies and other discourses in the treatment of interspecies and multispecies interactions in the socio-cultural and political space, the author argues that Nikola Visković was first in the field of cultural zoology/animalistics in the region. The author discusses fundamental concepts most important in the so-called animal turn and the turn into non-speciesism. Both were extensively studied by Visković from the ethical, animal rights, and conflict of interest perspectives. The author contemplates various ways to improve the livelihoods of animals and their rights to abolitionism – the possibility that animals are no longer property and gain personal rights –, but notes that these are hampered by human economic interests.

Keywords

zoo/bioethics, Nikola Visković, animal rights, cultural zoology, critical animal studies, abolitionist theory